

ERICH WASMANN S. J.

door H. J. J. Terhal

II. NOVICE EN FRATER.

Exaten.

Een weinig terzijde de autoweg van Roermond naar Weert, even voor het dorpje Baexem, kan men thans nog het Kasteel Exaten bezoeken. Ondanks de nieuwe vleugels aan het gebouwencomplex, zijn nog duidelijk de oude contouren te onderscheiden van het kleine jachtkasteel, zoals dit in 1875 door *Erich Wasmann* werd betreden.

De kleine communitieit van Exaten was sedert 1872 in Holland gevestigd. Bismarck's korte Jezuïetenwet, die Keizer Wilhelm op 4 Juli 1872 tekende, had haar werk grondig gedaan. De Sociëteit van Jezus en enkele „verwante” congregaties waren daarmede in het gehele Duitse Rijksg gebied verboden. De buitenlandse leden van het Gezelschap moesten het land verlaten en de paters, die zich tenslotte nog op een Duits staatsburgerschap mochten beroepen, kregen wel een bepaalde stad als verblijfplaats aangeezen.

De Sociëteit was in Duitsland grondig uiteen gejaagd. Slechts weinige Duitse paters hadden zich een verkapte internering laten welgefallen; de meesten, waaronder ook de „Sanitäter” uit Bismarck's „siegreiche Armee” van '70 en '71, verkozen de min of meer vrijwillige ballingschap.

Voor al het verlies van het prachtige centrale studiehuis „Maria Laach” in het Rijnland was een zware slag. Het bleef wel niet geheel verlaten achter; de ware antecedenten van de „rentmeester” en zijn „arbeiders” waren slechts aan enige ingewijden bekend.

Met toestemming van de Nederlandse regering en het Nederlandse episcopaat kregen de Duitse Jezuïeten in Holland een onderdak. Dank zij allerlei hulp konden zij reeds in 1872, op enige kilometers van de Duitse grens, het jachtkasteel Exaten, het kasteel Blijenbeek bij Afferden en het buitengoed Wijnandsrade betrekken. Exaten werd het noviciaat; in Wijnandsrade kwam de humaniora en rhetorica; Blijenbeek werd het zwaartepunt van de studiehuisen in Holland. Hier huisden de fraters filosofen en hun docenten.

De catalogus van de leden der Duitse provincie van de Sociëteit¹⁾ geeft de namen van de leden der kleine gemeenschap, waarin *Erich* in 1875 werd opgenomen. Pater *Meschler* was rector van het huis; tevens was hij novice-meester. Het grootste gedeelte van de bewoners vormden de 1e en 2e jaars novicen. Behalve *Erich* kwamen nog zestien andere „burgerknapen” uit Duitsland en Oostenrijk op die regenachtige 28e september naar Exaten.

Reeds in de eerste weken van oktober waren de nieuwelingen gehuld in het zwarte Jezuïetenkleed en was *Erich* opgenomen in de beproefde, serene geslotenheid van de kleine novicengemeenschap.

De korte wandelingen in de drukke dagorde en de maandelijks brieven naar Meran bleven het simpele contact met de buitenwereld.

Erich was gelukkig in zijn Sociëteit. Men meent zelfs een zekere trots te bespeuren in de sierlijke krulletters van de afkortingen N.S.J. (Novice Societatis Jesu), die men voortdurend achter zijn naam, onder de in het Engels gestelde brieven naar huis, aantreft. Men mocht als novice slechts in een vreemde taal aan de ouders schrijven en het Engels van Grootmoeder Mary kwam hem hierbij goed van pas. De eerste indrukken over de nieuwe, vreemde dagorde gingen in deze brieven langzaam over in het „gewone” van het novice-bestaan, de wandelingen over de heide, de vreugde van de recreaties, het kaatsspel in de vakanties en de vragen over de militaire dienst, waarover voortdurend onzekerheid heerste.

Moeder schreef meestal terug. Haar nieuwtjes over vrienden en relaties in Meran werden steeds geringer in aantal en maakten plaats voor de vreugde en het verdriet in het stille schildersgezin.

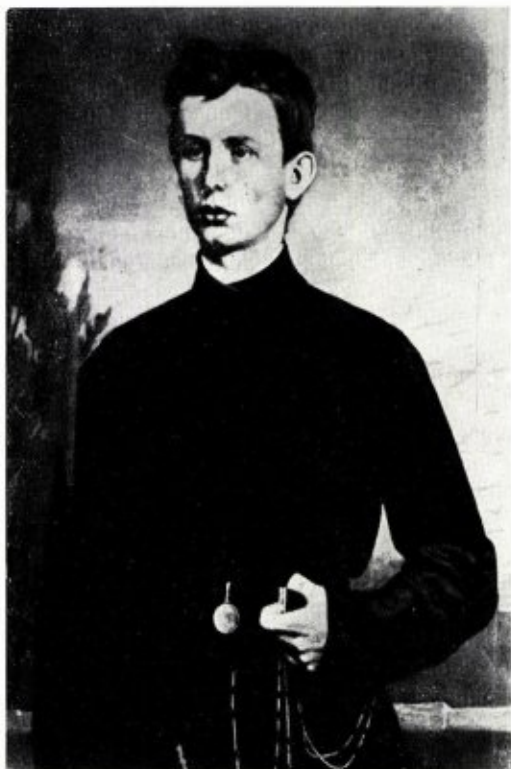
Wijnandsrade.

Op 5 september 1877 verhuisden *Erich* en zijn jaargenoten naar het buitengoed Wijnandsrade in het zuiden van Limburg. Twee jaren zouden zij ook hier verblijven om zich in de moderne en klassieke letterkunde te verdiepen en hun welbespraaktheid in welsprekendheid te veranderen.

Het studeren ging weer vlot; de omgeving was mooier dan die van Exaten; er was meer vrij-

heid; er waren meer wandelingen en... insecten.

De maanden vlogen hier dan ook voorbij; maanden waarin men zich zo innig kon voorbereiden op de Eeuwige Geloften, die *Erich* op zondag 3 maart 1878 tegenover Pater Provinciaal aflegde; maanden van blijheid in de levensstaat, die men gekozen had; maar maanden ook van vreugde over een reis naar Tirol, een reis, die voor de deur stond.

ERICH WASMANN op negentienjarige leeftijd.
(Naar een schilderstuk van Fr. Wasmann uit 1879).

Niemand in Oostenrijk scheen precies te weten hoe de militaire dienst zou moeten verlopen van de scholastieken der Jezuïeten, die maar liefst helemaal in Holland woonden. Vader *Wasmann* werd van de ene ambtenaar naar de andere verwezen. Het scheen, dat *Erich* eerst gekeurd zou moeten worden, voordat een verzoek om uitstel of vrijstelling kon worden ingediend.

In de eerste dagen van april 1879 ging

Erich op reis en er was drie dagen lang innige vreugde in het huis aan de Kloostergasse. Hij moest vertellen van het vlakke Holland, van de paters en de fraters en het dagelijkse leven in de Sociëteit. Vader *Wasmann* leefde op. *Erich* moest in fraterskleed enige uren voor hem poseren; er moest een foto gemaakt worden, waarmede de oude schilder het portret kon afwerken.

Laten wij de oudere pater *Wasmann* in zijn „Jugenderinnerungen” zelf aan het woord over deze militaire keuring in Meran:

„Ich wurde sofort definitiv zum Staatskrüppel erklärt und aus der ruhm- und siegbedeckten Armee als absolut dienstuntauglich ausgeschlossen. Das Signalement lautete wörtlich: „Hühnerbrust, Schwanenhals und körperliche Verunstaltung”. Die „Verunstaltung” war allerdings für den Scharfblick des Oberstabsarztes unaufindbar geblieben. Nicht einmal die in Tirol so häufigen Plattfüsse vermochte er zu konstatieren. Da Entschloss ich mich, meine schwache Seite ihm selber zu offenbaren. Ich zog also aus meinem Oberkiefer ein kleines dentistisches Ersatzstück heraus, das ich dem Feldkircher Stelzenspiel in der Stella matutina verdankte... Als der Oberstabsarzt das dentistische Kunstwerk erblickte, erklärte er sofort: „Absolut untauglich! Kann keine Patronen mehr beißen!”

In der guten alten Zeit — die allerdings 1879 schon längst vorüber war — musste nämlich auch im österreichischen Heere jeglicher Soldat gesunde Oberkiefer besitzen, um die Patronenhülse abbeissen zu können, bevor er seine Patrone dem Gewehr einverleibte. Vielleicht war dieser Anachronismus in dem Reglement des Militärbezirkskommandos von Meran zufällig stehen geblieben.”

Wellicht was de „Oberstabsarzt” van 1879 toch niet zozeer de ambtelijke figurant, die de oudere pater *Wasmann* ons in 1912 in zijn humorvolle „Jugenderinnerungen” schilderde, want reeds op de terugreis naar Holland openbaarden zich bij de vermoeide jongen de eerste tekenen van zijn ziekte, die hem niet meer zou verlaten. Gedurende het overnachten in het huis van de Sociëteit te Innsbruck kwam er bij een hevige hoestbui bloed uit de long. Toch was *Erich* twee dagen later terug in het huis te Wijnandsrade. Veel te langzaam echter kwamen in de volgende weken de krachten terug. Bij de

zusters in Neuenahr in het Rijnland moest frater *Wasmann* wekenlang rust nemen alvorens hij zijn studie in Blijenbeek kon voortzetten.

Blijenbeek.

Nabij Afferden, een klein dorpje onder de gemeente Bergen, in het noordelijkste gedeelte van Limburg, liggen thans de bouwvallen van het kasteel Blijenbeek. Bij de achtervolging van de Duitse troepen in 1945 is het kasteel door het artillerievuur van de geallieerde legers in een troosteloze ruïne veranderd.

In vorige eeuwen beheerste het machtige romantische kasteel in het wijde Maasdal een groot gedeelte van de omgeving. De brede grachten en enorme muren van het kasteel wekten herinneringen aan onrustige tijden van belegeringen en roofridders. Sedert 1872 echter was Blijenbeek in een wetenschappelijke burcht veranderd. De Duitse Jezuïeten hadden dit kostbare bezit, na hun uitwijzing, van de familie von Hoensbroech in bruikleen gekregen.

Hier, op slechts enige kilometers van de Duitse grens, waren het provinciaal van de Sociëteit en de redactie van het tijdschrift, de „*Stimmen aus Maria-Laach*” gevestigd. Er waren veelbelovende figuren onder deze redactie, zoals de literatuur-historicus *Alexander Baumgartner* en de literator *Joseph Spillmann*.

De Nederlandse Bisschoppen hadden de Duitse paters toestemming gegeven om zich in Nederland te vestigen, mits zij in hun nieuwe omgeving geen directe zielzorg zouden uitoefenen. De Jezuïeten-wet kreeg een onverwachte consequentie. Méér paters werden naar de studeerkamer gedreven dan dit in het vaderland mogelijk zou zijn geweest en een voortdurende stroom van artikelen vloeide dan ook vanuit Blijenbeek naar couranten en tijdschriften in het Duitse Rijk.

Het grootste gedeelte der bevolking van het kasteel werd in deze jaren echter gevormd door de jonge fraters, die hier een drie-jarige cursus in de wijsbegeerte volgden. Een uitgebreide staf van docenten was aan deze cursus verbonden. Opvallend was het groot aantal docenten voor de zuiver natuurwetenschappelijke vakken. Men beschikte in Blijenbeek zelfs over enkele docenten, die een Zuidamerikaans wetenschappelijk

avontuur achter de rug hadden.²⁻³) Zij hadden natuurwetenschappen gestudeerd aan de Duitse Universiteiten en waren bestemd voor leraren aan de scholen in Duitsland. Reeds voor de uitwijzing uit hun vaderland nodigde de President van Equador, *Gabriël Garzia Moreno*, enkelen van hen uit als docenten voor de Universiteit van Quito. In de loop van 1871, 1872 en 1873 vertrokken o.a. de physicus *Pater Dressel*, de botanicus *Pater Jürgen* en de zoöloog *Pater Boetzkes*, naar de hoofdstad van Equador. Nadat *Garzia Moreno* in 1875 door zijn politieke tegenstanders was vermoord, werden deze Jezuïeten door het nieuwe bewind verzocht in Quito te blijven. De anti-katholieke achtergronden van de bestuurswisseling in Equador waren echter zo duidelijk, dat het beter was maar naar het veilige Holland terug te keren. In Blijenbeek vonden zij als docenten der jonge fraters een nieuwe, nuttige werkring. Het overal opbloeiende materialisme maakte immers een gedegen vorming van de fraters in de natuurwetenschappen en de natuurfilosofie noodzakelijk.

Toen in september 1879 de twintigjarige frater *Wasmann* naar Blijenbeek kwam, stond voor het eerste studiejaar de logica op het programma. De jonge fraters kwamen in een totaal nieuwe gedachtenwereld. Maar Blijenbeek had ook zijn vreugde en genoegens. Al was hier de omgeving minder aantrekkelijk dan die in het zuiden van Limburg, in het voorjaar vooral werden de wandelingen tot een voortdurend plezier. Hier waren immers ook insecten, insectenspelden en sigarenkistjes.

In het tweede jaar kregen de fraters naast de natuurfilosofie ook lessen in de chemie, fysica en biologie. *Pater Jürgen* behandelde de beginselen van de biologie. *Pater Tillmann Pesch* doceerde de natuurfilosofie. Vooral rondom de biologische wetenschap waren de geesten in deze tweede helft van de 19e eeuw in twee elkaar heftig bestrijdende kampen verdeeld. De evolutietheorie, die sedert *Lamarck* haar intrede in de wetenschap had gedaan, was door het eerste werk van *Darwin* in het brandpunt der belangstelling gekomen, maar had tevens aanstonds de rustige en wetenschappelijke sfeer van *Darwin's* werk verlaten.

De popularisatie van de evolutiegedachte, de fantastische „*Stammbaumkonstruiererei*”, ook

toegepast op de mens naar lichaam en geest, vormde een passend sluitstuk op geheel het materialistische denken van de 19e eeuw en was voor de dragers van de Christelijke levensbeschouwing een ondermijning van geheel hun wereldbeeld. Voor- en tegenstanders van deze gepopulariseerde evolutieleer maakten zich enerzijds schuldig aan fantastische overdrijving en anderzijds aan star en onwetenschappelijk conservatisme, een strijd, die bovendien niet zelden gepaard ging met fanatieke, rechtstreekse aanvallen op de godsdienst.

Frater W a s m a n n hoorde hier van de zoöloog E r n s t H a e c k e l, de begaafde fanatieke evangelist van het Darwinisme, die een eigen „Culturkampf" voerde tegen klooster en celibaat „der unsittlichsten und gemeinschädlichsten Einrichtungen der alleinseligmachende Kirche"4) en die waarlijk meende de evolutieleer te kunnen gebruiken als een stormram, waarmee hij „der stolze Pracht-Bau der römischen Hierarchie" zou kunnen vernietigen.

In de zomervakantie van 1881 begon frater W a s m a n n zich met zijn insecten te specialiseren. Het waren nu niet meer allerlei kevers en vlinders, die zijn belangstelling hadden, maar zijn gehele aandacht richtte zich thans op de kleine snuitkevertjes, de berkenbladrollers, die uit berkenbladeren hun fraaie sigaarvormige nestkokertjes draaien. En in oktober van het laatste studiejaar sprak frater W a s m a n n op de akademie van de fraters drie uren lang over zijn „Trichterwickler". Hij sprak over de wondervolle bouw van de kleine nestkokers, die niet alleen een woonplaats, maar ook het voedsel voor de nieuwe kevergeneratie vormden. Wat dreef deze kevertjes toch tot dit merkwaardige gedrag. Slechts een begrip „instinct", zoals dit reeds door Sint Thomas werd omschreven kon hier een verklaring geven. De fraters luisterden aandachtig en ook de oudere paters hadden wellicht meer belangstelling dan anders. De voordracht was logisch opgebouwd, de weergave van de waarnemingen uit de natuur gaf blijk van grote nauwkeurigheid en men kreeg bewondering voor de zo uitvoerige kennis van de literatuur, die frater W a s m a n n zich reeds verworven had.

In de laatste winter, die hij op Blijenbeek zou moeten doorbrengen ging snel voorbij. In november stonden vader en moeder in Meran voor

een zeer zwaar offer. Elisabeth, die nog slechts enkele jaren geleden bij „Les Dames du Sacré Coeur" was ingetreden, werd door haar oversten naar Amerika verplaatst. Dit betekende haast zeker een afscheid voor het leven.

In het voorjaar van 1882 stond voor frater W a s m a n n het laatste examen van de 3-jarige cursus voor de deur, maar in juni, even voor de examendagen, kwam de grote tegenslag. Hevige hoestbuien en benauwdheden, maar ook een ernstige longbloeding, openbaarden bij de jonge man een abces aan de rechter long, waarvan men het ergste moest gaan vrezen. De medicus gaf weinig hoop, dat zijn patiënt nog lang zou kunnen leven. Wekenlang lag frater W a s m a n n in de ziekenkamer van het kasteel. Toen hij langzaam aan wat herstelde schreef hij naar Meran: „een oude verkoudheid is eindelijk losgekomen", hetgeen nu eens een prachtige gelegenheid was voor een flinke rustkuur, zodat hij binnenkort zijn „geheel gereviseerde lichaam weer ter beschikking van de Sociëteit zal kunnen stellen".

Maar in september 1882 kon frater W a s m a n n onmogelijk met zijn jaargenoten vanuit Blijenbeek vertrekken. Deze immers gingen naar de verschillende huizen van de Sociëteit om hier een taak op zich te nemen. Ook wies er geen denken aan, dat frater W a s m a n n direct naar Engeland zou kunnen gaan, waar de fraters in die tijd hun theologische studies voltooiden.

Frater W a s m a n n moest maar eens een geheel jaar in Blijenbeek rust nemen. Als hij dan persé wilde, kon hij nog wel wat op zijn kevertjes jagen. Toch kreeg hij van de Provinciaal ook nog een opdracht. Zijn voordracht over de berkenbladrollers zou hij in dat jaar tot leesbare artikelen uitwerken.

Literatuur:

- 1) Catalogus sociorum et officiorum dispersae Provinciae Germaniae Societatis Jesu.
- 2) Schmitz, S.J., H. „In Memoriam P. Erich Wasmann S.J.", Tijdschr. v. Entom., 75, 1932.
- 3) Schmitz, S.J., H. „Nachruf statt Vorwort" in P. E. Wasmann S.J. „Die Ameisen, die Termiten und Ihre Gäste", Regensburg, 1934.
- 4) Haeckel, E. „Anthropogenie". „Vorwort", 1874.